

Тетяна Голіченко

Роздуми довкола сучасної історико-філософської методології: «ідеологія контексту» та її критика в працях І.-Ш. Зарка*

Ретельне та поступове ознайомлення з основними інституціями, методологіями та постанями французької історико-філософської думки становить один із найнагальніших та найцікавіших напрямів дослідження сучасної філософської думки Екзакону, а також має всі шанси стати одним із центральних елементів «української історії історії французької філософії». Запропонована стаття знайомить українських читачів з методологічними позиціями сучасного французького історика філософської та політичної думки Іва-Шарля Зарка, який роздумує над актуалізацією співвідношення та дослідницькою ефективністю традиційних методів історико-філософського дослідження – текстуального (текстологічного) та контекстуального, іншими словами – філософського («філософська історія філософії») та історичного («історична історія філософії»).

Методологічні проблеми історико-філософських досліджень сьогодні рідко стають центральними темами монографій та колективних збірок. Часи великих дебатів з методологічних питань відійшли в минуле. Тим цікавішим видається ознайомлення з тими рідкісними виданнями, які повертають нас до цієї фундаментальної проблематики. Серед нечисленних книжок такого жанру ми вибрали збірку «Як слід писати історію філософії?»¹, на сторінках якої представлені роздуми авторитетних європейських, канадських та американських істориків філософії щодо сучасного репертуару тем, стилістики та методології історико-філософських розвідок.

* Статтю було підготовлено під час наукового стажування її автора у паризькій Школі Соціальних Наук (EHESS) у травні 2006 р. (фінансова підтримка стажування здійснювалася Будинком Наук про Людину (MSH).

L'auteur est bénéficiaire d'une bourse de recherche de la Maison des Sciences de l'Homme (le séjour en mai 2006).

¹ Comment écrire l'histoire de la philosophie? / Sous la direction de Yves Charles Zarka, Paris, PUF, 2001.

Одним із центральних тематичних фундаментів як самої цієї збірки, так і всього міжнародного проекту², частиною якого була підготовка колективної праці «Як слід писати історію філософії?», є проблема співвідношення історичного та філософського компонентів в історії філософії. Іншими словами, на сторінках цієї колективної праці йдеться про евристичні потенціали та можливі евристичні прорахунки, які пов'язані з використанням двох важливих методологічних позицій, що фігурують у сучасній історії філософії («історіографії філософії»): йдеться про «історичну історію філософії» (*histoire historique de la philosophie*) та «філософську історію філософії» (*histoire philosophique de la philosophie*)³. Стаття І.-Ш. Зарка «Чому нас навчає історія філософії?» («*Que nous importe l'histoire de la philosophie?*», яка міститься у цій збірці і присвячена критиці «ідеології контексту», перебуває в річищі саме цієї проблематики.

Кілька слів про автора статті та керівника міжнародного проекту з історико-філософської методології. Ів-Шарль Зарка – яскрава та значуща постать у сучасній французькій історико-філософській науці. Його праці з філософії Макіявеллі, Гоббса, Лейбніца, Руссо та Токвіля⁴, так само, як і його численні

² Великий міжнародний методологічний історико-філософський проект, керівником якого виступив І.-Ш. Зарка, був покликаний озвучити кілька реєстрів сучасного історико-філософського знання, серед яких найбільш яскравими, крім зазначеної вище колізії «філософської та історичної історії філософії» слід назвати: а) порівняльні аспекти національних історіографій історії філософії та б) спеціалізація історико-філософських досліджень. Аби краще зрозуміти тематичні та сюжетні лінії, якими просувався проект, варто деталізувати теми колоквиумів, які стали частиною проекту. Отже, йдеться про такі професійні зустрічі: «Історія метафізики: окрема галузь історії філософії?», Ліон, 2001, матеріали якої з часом були оприлюднені у збірці «Історія метафізики: окрема галузь історії філософії?» (*Y a-t-il une histoire de la métaphysique?*, Paris, Presses Universitaires de France (coll. «Quadrige»), 2005); другий семінар мав назву «Аналітична філософія та історія філософії», третій – «Історія політичної філософії: окрема галузь історії філософії». Тематику наступних трьох колоквиумів стали такі: «Історія науки в історіографії філософії», «Філософська історія теології», «Історія філософської історіографії». Завершався проект колоквиумом «Загальна історія філософії та спеціальні історії філософії».

³ Саме таке формулювання центрального ядра сучасних французьких історико-філософських методологічних розвідок використовує й авторитетний історик філософії Франсуа Азуві, див.: Azouvi F., Pour une histoire philosophiques des idées, in *Débat*, 1992, n° 7, pp. 17–28.

⁴ Зарка І.-Ш., *Hobbes et la pensée politique moderne*, Paris, PUF, 2001 його ж: *Maciavel, le Prince et le nouvel art politique*, (en coll. avec T. Ménissier), Paris, PUF, 2001; його ж: *Figures du pouvoir. Etudes de philosophie politique de Machiavel à Foucault*, Paris, PUF, 2001. І.-Ш. Зарка є також керівником багатотомного видання перекладів творів Т. Гоббса у філософському видавництві Vrin.

публікації з політичної філософії (зокрема твори, присвячені історії та філософським засадам ідеї толерантності ⁵) та твори з методології історії філософії, викликають неабиякий інтерес та численні полеміки в середовищі сучасних європейських, канадських та американських істориків філософії. І.-Ш. Зарка є директором кількох дослідницьких центрів, зокрема *Центру історії модерної філософії* університету Париж-10 (*Centre d'Histoire de la Philosophie Moderne*) та «*Центру історії модерної та сучасної політичної думки*» університету Париж-3 («*Histoire de la pensée politique moderne et contemporaine*»), а також директором часопису «Спільноти. Філософія. Політика. Історія» (*Cités. Philosophie. Politique. Histoire*).

Щодо змістовного аспекту роздумів французького історика філософії на сторінках збірки «Як слід писати історію філософії?», то, як визначає сам Зарка у своїй методологічній передмові, зазначений колективний твір містить аналіз «методологій, які застосовуються в історико-філософських творах, спроби усвідомлення різноманітності існуючих підходів, постановку питання про існування специфічного типу історіографії, який може бути застосований до царини філософії» ⁶. На думку Зарка, історія філософії як дисципліна існує в полі різноманітних методологічних підходів, щодо легітимності яких розгорталася яскраві полеміки: добою особливого напруження цих полемік варто вважати 50–80-ті рр. минулого століття ⁷, не забуваючи, звичайно, що й сьогодні вони час від часу виникають у досить яскравій формі, суттєво актуальній для дослідників окремих філософських епох та персоналій ⁸. Серед найбільш яскравих

⁵ *Les Fondements philosophiques de la tolérance* (sous la direction de Yves Charles Zarka, Franck Lessay et John Rogers), Paris, PUF, 3 volumes, 2002; Zarka I.-Ch., Fleury S., *Difficile tolérance*, Paris, PUF, 2004; Zarka I.-Ch. *Penser la souveraineté à l'époque moderne et contemporaine*, 2 volumes, (en coll. avec G. M. Cazzaniga), Pise-Paris, ETS-Editions philosophiques Vrin, 2002.

⁶ Zarka I.-Ch., Ouverture. Questions de méthode, in *Comment écrire l'histoire de la philosophie*, p. 11.

⁷ Включаючи і складний для історико-філософських досліджень період «після травня 1968 р.».

⁸ Найактуальнішою дискусією в історико-філософській галузі варто вважати ту, що розгорнулася навколо «моменту 1900» в історії європейської філософії та навколо одного з найцікавіших персонажів «моменту 1900» – Анрі Бергсона. Учасниками цієї дискусії є вже згадуваний нами вище Ф. Азуві – автор нещодавно опублікованої книжки, присвяченої славетності Бергсона у Франції та у світі в період після виходу «Творчої еволюції» (див.: F. Azouvi, *La Gloire de Bergson. Essais sur le magistère philosophique*, Paris, Gallimard, 2007). Другим учасником дискусії є

та визначальних методологічних опозицій в історико-філософських дослідженнях другої половини ХХ ст. Зарка називає дискусію між Анрі Гуйє (історична історія філософії) та Етьеном Жільсоном (філософська історія філософії), П'єром Обенком та Жаком Брюншвіком (дискусія про філологічну складову історико-філософського знання), дискусію між власне філософським (І.-Ш. Зарка) та соціоісторичним (або семантико-історичним) підходами (Квентін Скіннер) в історії філософії. Серед потужних та резонансних дискусій подібного роду він згадує також дебати між історизмом (Ж. Г. А. Пококк) та філософською історією філософії (школа Лео Штрауса) ⁹.

Перманентність методологічних опозицій, у контексті яких чи не одвічно існує історико-філософське знання, наштовхує, як зазначає Зарка, на низку запитань, а саме: чи не є вказана вище різноманітність підходів невід'ємною частиною історико-філософського знання? Чи не варто відмовитися від удаваної можливості створення ієрархії способів історико-філософських досліджень? На який тип об'єктивності варто сподіватися в історії філософії? Чи існують взагалі критерії строгості, істинності та впевненості в історії філософії? Разом з тим, чи не ризикуємо ми – за відсутності таких критеріїв – приректи історію філософії на сумнівні та фривольні інтерпретації?

Свої роздуми І.-Ш. Зарка продовжує у статті «Чому нас навчає історія філософії?» (яка міститься в тому розділі книжки, що має назву «Історія філософії, ідей, понять?»), три частини якої («Інтерес історичний та інтерес філософський», «Вживання та зловживання контекстом», «Філософська історіографія: висловлювання, вислів, об'єкт висловлювання») присвячені досить вишуканому дослідженню співвідношення

Фредерік Вормс, автор низки книжок з філософії Бергсона, співавтор однієї з найавторитетніших біографій філософа, а також упорядник та редактор книги «Момент 1900 у філософії» (F. Worms, *Le moment 1900 en philosophie*, Lille, Villeneuve d'Ascq, La Presse Universitaire de Septentrion). Отже, можна з великою мірою упевненості констатувати, що методологічні струси сьогодні відбуваються в окремих галузях історико-філософського знання, хоча це не залишає байдужою і всю багатоперехову конструкцію «загальної історії філософії».

⁹ Zarka I.-Ch., *Que nous importe l'histoire de la philosophie?*, in *Comment écrire l'histoire de la philosophie?*, p. 12. Дозволимо собі зауважити, що до тих фундаментальних полемік, які зазначає Зарка, слід додати також полеміку Альк'є – Геру до стилістики та підходів до експлікації філософської думки Картезія. Самі назви книжок цих істориків філософії є красномовними: Alquié F., *Le découverte M. babphysique de l'homme chez Descartes*, Paris, PUF, 1950; Gueroult M., *Descartes selon l'ordre des raisons*, Paris, Aubier, 1953).

історичного та філософського компонентів в історико-філософському дослідженні.

Насправді, твердить Зарка, питання про суперечливий характер взаємовідносин філософської та історично-контекстуальної складової історико-філософського знання постало перед істориками філософії не сьогодні ¹⁰. Більш того, ця суперечка лежить у самому фундаменті історико-філософського знання. Адже, з одного боку, історія філософії маніфестує себе як наука про «вічні філософські ідеї». В такому сенсі ця дисципліна насправді має справу з таким особливим типом знання, яке принципово вибудовується як знання абсолютно істинне (*dans sa valeur de vérité*) ¹¹. З іншого ж боку, історія філософії є дисципліною історичною, себто має справу зі змінними «образами філософії», створює докладну оповідь про «пригоди філософської думки», себто впізнає себе у тих її артефактах, які мають історично відносний, плінний (а не застиглий ¹²) характер. Відтак, зміст філософських творів мислиться історією філософії

¹⁰ Блискучий нарис М. Мерло-Понті «Всюди та ніде» (*Partout et nulle part*), особливо та його частина, що має назву «Філософія та «зовнішнє»» (*La philosophie et le «dehors»*), є яскравим прикладом роздумів щодо суперечливості історико-філософського знання. Нарис, про який ідеться, був не чим іншим, як вступом, що його Мерло-Понті написав до колективного історико-філософського видання «Знамениті філософи» (Maurice Merleau-Ponty (éd.), *Les philosophes célèbres*, 1956, Paris, Éditions Lucien Mazenod). У цьому вступному нарисі, блискучому як за змістом, так і за формою, французький феноменолог, виступаючи в ролі історика філософії, задає собі фундаментальне питання: у який спосіб варто було б писати колективний узагальнювальний твір з історії філософії? Питання, на думку автора, лише на перший погляд є простим, тому що в цьому узагальнювальному колективному творі з історії філософії (яким, власне, є не тільки те конкретне видання, вступ до якого писав Мерло-Понті, а й умовна сукупність усіх творів з історії філософії) необхідно поєднати систематичність і тотальний погляд на поступ філософських ідей («le système»), з одного боку, та індивідуальну і неповторну душу кожної філософської долі («son âme»), з другого. «Одні й ті самі поняття – ідея, свобода, знання – змінюють значення залежно від їх використання тим чи іншим філософом. Відтак постає питання – чи в принципі можливо говорити про те, що різні філософи (*les philosophes*) вибудовували одну й ту саму єдину філософію (*une seule philosophie*)?» – запитує Мерло-Понті (Maurice Merleau-Ponty, *Eloge de la philosophie et autres essais*, Paris, Gallimard, 1989, p. 144).

¹¹ Zarka I.-Ch, *Que nous importe...*, p. 21.

¹² У згадуваній вище статті Ф. Азуві, надзвичайно тонкого та ерудованого представника методології «філософської історії ідей» (*histoire philosophique des idées*), ми натрапляємо на зауваження про те, що один із найповажніших сучасних французьких істориків філософії, спеціаліст з філософії Декарта та Лейбніца, Майєбранша та Спінози, автор чотиритомної «Історії історії філософії» М. Геру розглядає філософські системи та твори як «позачасові сутності» (*essences intemporelles*), див.: Azouvi F., *Pour une histoire philosophique*, p. 27.

одночасно у двох модусах – реально-історичному (з його контекстуальними лабіринтами) та в модусі цілісної і досить стрункої, хоча й ідеально удаваної системи *philosophia perennis*.

Якщо ми звернемося до знаменитих роздумів Гегеля в «Енциклопедії філософських наук» про співвідношення філософії та історії філософії, то побачимо, як зазначає Зарка, що сьогоднішні історики філософії наполягають радше на деталізації та опануванні складностями конфлікту «історії та системної цілісності», ніж на процедурах, які знімають цей конфлікт¹³. Так, зауважує автор, сьогодні із впевненістю можна говорити про принципово різні позиції, скажімо, французьких філософів та їхніх англomовних колег з приводу співвідношення філософії з її історією. Варто згадати хоча б, що значна частина представників аналітичної філософії до останнього часу відмовляла історії філософії у вирішенні питань філософського сьогодення. На відміну від ангlosаксонської традиції, французькі філософи ніколи не ігнорували історико-філософських підвалин актуального філософського пошуку, завжди з великим інтересом та чутливістю ставилися до історії філософії, розглядаючи її як абсолютно необхідний та ефективний спосіб наближення до вирішення актуальних філософських проблем. У філософському просторі Франції історія філософії є *conditio sine qua non* самого існування філософської думки¹⁴. Отже, на думку Зарка, «французькі історики філософії усвідомлюють власне філософський характер їхніх професійних демаршів – так само, як і французькі філософи чудово розуміють, що смисл поняття не є індиферентним до його історії»¹⁵.

Визначення історико-філософської домінанти, яка значною мірою характеризує французьку філософську традицію, нагадує

¹³ Zarka I.-Ch., *Que nous importe...*, p. 21.

¹⁴ У наступних статтях ми плануємо більш докладно заглибитися в причини цієї цільної взаємозалежності філософії та історії філософії (і навіть більш широко – філософії та історії), яка традиційно існує у Франції. Тепер зауважимо лише, що одним із потужних факторів цього елементу «французької особливості» (*exception française*) було домінування історії в інтелектуальному просторі XIX та XX ст. (тут варто згадати не тільки класичні постаті істориків рангу Гізо та Мішле, а й таких візіонерів новітньої моделі гуманітарного знання, як Анрі Берр з його «Часописом історичного синтезу» (*Revue de synthèse historique*), заснованим у 1900 р.; важливо згадати також про значення «Школи Анналів» та її яскравих історико-філософських попередників і представників: щодо перших, то йдеться про Марселя Гране (Marcel Granet) та Луї Жерне (Louis Gernet), щодо других – про Ж.-П. Вернана, П. Відаль-Наке, М. Детьєнна).

¹⁵ Zarka I.-Ch., *Que nous importe...*, p. 21.

Зарка, ми знаходимо у виступі яскравого філософа та історика філософії Еміля Бутру (Emile Boutroux) на філософському конгресі в Женеві у 1905 році. Виступ мав красномовну назву «Роль історії філософії у філософських студіях». Ось переклад невеликого фрагменту цієї праці, який цитує Зарка: «Питання про відносини філософії та історії філософії має вітальне значення для самої філософії. Або ж остання існує як особлива наука, як її розуміли всі її представники, і як така вона підтримує з історією філософії не зовнішні, а сутнісні стосунки. Або ж вона зрікається внутрішнього зв'язку з історією філософії – і в цьому разі вона втрачає відмінність від позитивних наук, вона більше не відрізняється від них; насправді це означає її смерть. Відтак – або ж філософія знаходить джерело свого існування в історії філософії, або ж вона перестає існувати»¹⁶. Коментуючи текст Еміля Бутру, Зарка зауважує, що інноваційним у його виступі було акцентування на тому, що це не стільки історія філософії має потребу в філософії, аби існувати як така, скільки філософія потребує історії філософії, аби існувати як дисципліна, відмінна від інших. «Специфіка та автономія філософії в її порівнянні з іншими науками полягає в тому, – пише Зарка, – що вона не втрачає характерного для неї філософського характеру і тоді, коли стає предметом історичного дослідження. Більш того, історія філософії є можливою тільки завдяки тому, що ми заздалегідь упевнені в наявності філософського сенсу в філософських побудовах минулих часів»¹⁷. Але чи не приречені спроби внутрішнього поєднання філософії та її історії на невдачу? Адже під філософуванням розуміється пошук істини речей, який здійснюється сьогодні, зараз, має відповідати на запити сьогодення. Чи не виглядає дещо перебільшеною та неадекватною думка про те, що ми не втрачаємо філософського сенсу наших роздумів тоді, коли переходимо від «пошуку істини речей» до «історичної реконструкції думки»¹⁸? Себто чи залишається «філософськи валідною» така модель філософських досліджень, яка має своїм предметом заглиблення у пласти народження колись актуальної істини, яка, до того ж, з упертістю продовжує вважати себе універсально істинною на- завжди? Адже ніхто не буде заперечувати прізви між особли-

¹⁶ Цит. по: Zarka I.-Ch., *Que nous importe...*, p. 22.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

вими пошуками істини, які характеризують кожную окрему філософію і відрізняють її від інших, та світом квазінерухомих філософських істин, які (з часом!) набули позаісторичного характеру і завдяки яким філософія тільки й може існувати як система та дисципліна (в тому числі шкільна та університетська). Тож постає питання: чи зберігають філософський смисл ті дослідження, які відходять від пошуків істинності речей (актуальний аспект філософських розвідок) та опікуються історичною реконструкцією філософської думки (історичний аспект філософського знання)? Правомірність сумнівів щодо філософського статусу «історичної історії філософії», на думку Зарка, підтверджується наявністю ще одного аспекту суперечності між інтенцією на істинність, що властива будь-якій філософії, та своєрідним історично-контекстуальним пролонгуванням філософських творів та ідей, яке, згідно з логікою історії філософії, саме не передбачає їх оцінювання в термінах «істинне-хибне». Іншими словами, наполягає Зарка, в оптиці історії філософії як філософської дисципліни унікальність філософських систем відходить на другий план, і вони перетворюються, радше, на моменти єдиної історії філософії, у той час як в оптиці історії філософії як історичної дисципліни пріоритет надається дослідженню неповторності та особливості історичного моменту народження філософської думки. В історико-контекстуальному вимірі історії філософії I.-III. Зарка вбачає сучасні наслідки тієї картини світу, яка заволоділа умами європейців у XIX ст. і яку Ернест Ренан характеризував як заміну догматичного стилю мислення історичним поглядом на розвиток природи та суспільства, коли все те, що колись сприймалося як існуюче (*comme étant*), тепер сприймається як таке, що перебуває у процесі історичного розвитку (*comme en voie de se faire*)¹⁹. Безумовні переваги історичного погляду на розвиток філософії, суспільства, мистецтва та науки, які стали надбанням XIX ст., для історії філософії, проте, обертаються одним істотним недоліком – знищенням специфічності історії філософії, яка, з одного боку, прагне уникнути позаісторичності та небезпечної «ідеалістичності» в дослідженні філософських ідей, намагаючись, з іншого боку, не впасти в телеологічний принцип послідовності в розвитку філософських систем, яким хвибує історизм. З цієї

¹⁹ Zarka, p. 25.

внутрішньої суперечності історико-філософського знання випливає, як уже зазначалося вище, наявність двох можливих методів історико-філософського дослідження – методу «філософської історії філософії» та методу «історичної історії філософії». На думку Зарка, конструктивна критика та моделювання складної і неоднозначної конфігурації ідеології контексту здатна вказати шлях до продуктивної взаємодії двох методів дослідження історії філософії.

Аби проаналізувати особливості цих двох методів та спробувати їх примирити, І.-ІІІ. Зарка прагне дослідити способи залучення історичного контексту до історико-філософського дослідження. «Хитрість» першого способу залучення та використання «ідеології контексту», який пропонує Зарка, полягає в такому. Йдеться, передусім, про аналіз моделей та способів включення, інкорпорування, занурення філософського тексту в час, коли він був створений, та в контексти, що супроводжували його появу та визнання (чи, навпаки, – невизнання); у другу чергу, йдеться про дослідження та врахування тієї дистанції, яка так чи інакше віддаляє філософський текст від історичної реальності його виникнення та функціонування: до речі, ця дистанція (згадаємо «остраненность» Ю. Тинянова та В. Шкловського) є важливим елементом складного шляху до увічнення ідейного змісту філософських текстів.

Історіографія філософії досліджує минуле філософії, себто філософські тексти минулих часів: це твердження насправді не є тавтологічним, адже минуле філософії у його історіографічному вимірі відбувається в континуумі «усвідомленого минулого». І якщо з точки зору історіографії філософія – це передусім тексти, які відсилають нас до інших текстів, то в просторі «минулих часів» (так само як і в аспекті козеллівського *«майбутнього минулого»*, *Vergangene Zukunft*) ми завжди натрапляємо на інтеракцію не тільки «філософсько-філософських» текстів, а й перманентно констатуємо значущість філософсько-літературних, філософсько-мистецьких, філософсько-політичних інтеракцій та взаємовпливів. Отже, історіографія філософії не може обійти питання про статус «філософського тексту»: чи є філософські тексти особливими позаісторичними та жанрово особливими інтелектуальними регіонами думки, чи то їх можна розмістити в тому ж самому контексті та інтелектуальному просторі, в якому знаходяться інші тексти культури. Під

«філософським текстом» Зарка розуміє текст, у якому відбувається «розгортання думки або думок того чи іншого філософа»²⁰. В оптиці такого розуміння завдання історіографії філософії полягає – чи не в першу чергу – у прагненні зрозуміти, чому філософський текст є однотипним, а в чому – відмінним від інших сучасних йому текстів (літературних, наукових, історичних). Історик філософії, який задається цим питанням, має право, на думку І.-Ш. Зарка, на подвійну відповідь.

Перша з них звучить так: філософський текст є продуктом певної історичної доби та результатом збігу соціальних обставин, адже очевидно, що філософська думка не формується десь у захмарних висотах, у сферах, які не мають нічого спільного з реальним життям людської спільноти. Якщо це так, то філософський текст не є абсолютно відмінним від інших типів текстів (літературних, наукових, політичних) і має бути реконструйований в історичному контексті, себто підлягає тим самим процедурам контекстуалізації, які застосовуються в історико-літературному, історико-науковому, історико-політичному, історико-мистецькому аналізі тощо. Під контекстом філософського твору слід розуміти, по-перше, той контекст, у якому він був створений та в якому, по-друге, він отримав певний рівень розуміння. Якщо це так, то певна частина значень філософського тексту залежить безпосередньо від тих значень, які були йому надані в момент його появи на світ. Відтак історик філософії зацікавлений як у тому, аби бути обізнаним із змістом інтелектуальних, політичних та художньо-естетичних полемік, що точилися за доби створення того чи іншого філософського тексту, так і в тому, аби бути в курсі існуючих на той момент політичних та соціальних реалій, інституційних перипетій, доктринальних і статусних позицій основних акторів філософської, художньої, наукової та політичної діяльності. До цього слід додати також, що значна частина філософських творів переживає навіть не одне, а кілька моментів народження, відкриття та визнання; так само, як можна говорити й про наявність численних моментів забуття та поразок, які змушені переживати філософські твори та їхні творці. Приклад «історико-філософської долі» французького філософа Мена де Бірана чи то «історико-

²⁰ Zarka, p. 26.

соціологічної долі» соціолога Габріеля Тарда в цьому сенсі є класичними. Отже, залучення контексту до історико-філософського аналізу є не тільки легітимним, але й необхідним. Проте, застерігає Зарка, варто мати на увазі щонайменше дві обставини.

Обставина перша. Контекст ніколи не буває простим та однозначним – він складається з багатьох факторів: економічних, соціополітичних, інституційних. Він складається також з конфігурації інтелектуальних зусиль, політики сприяння, стримування чи навіть репресивності у ставленні до певних доктринальних тенденцій та – навіть – до їхніх авторів чи прихильників. До складу контексту входять також інтелектуальні виміри інших доктрин чи філософських концепцій, які в часі та просторі безпосередньо чи опосередковано торкаються ідейних засад філософського тексту. Як наслідок, аби найповніше визначити складний контекст філософської думки, важливо встановити ієрархію (чи, радше, симфонію) її контекстуальних вимірів.

Обставина друга. Контекст не є даністю, він, у свою чергу, має бути реконструйований. Іншими словами, контекст, як і сам філософський текст, не є очевидністю: текст вимагає інтерпретації, контекст – реконструкції. Більш того, реконструкція контексту та інтерпретація тексту відбуваються в зустрічному русі. Для реконструкції контексту розуміння тексту є так само важливим, як і навпаки: відкриття нових сенсів тексту передбачає та вимагає відкриття та розуміння нових регіонів контекстуальності. Отже, дослідження взаємовідносин та взаємовпливів тексту і контексту є всі підстави здійснювати в обох напрямках одночасно.

Як зауважує Зарка, в історіографії філософії завжди треба пам'ятати методологічну спадщину Лео Штрауса, який був творцем двох важливих принципів, що лягли в основу цієї дисципліни: *за першим принципом* історик філософії не повинен прагнути зрозуміти автора краще, ніж той сам себе розумів – звідси необхідність строгості та поміркованості у зверненні до контекстів; *за другим принципом* той факт, що філософський текст побачив світ певної доби та в певному соціумі, не означає, що він є всього лише свідченням цього історичного моменту. Смысл філософських текстів не прикутий лише до історичного контексту його виникнення, вони не можуть розглядатися лише

як своєрідні інтелектуальні печатки (*libelle*), документи-свідки свого часу («*texte de circonstance*»²¹).

Наведений вище *другий із принципів* філософської історіографії повертає нас до другої можливої відповіді на питання про специфіку філософських текстів. Створені у певному історичному контексті, в ширинах певного культурного простору, філософські тексти, разом з тим, все ж таки мають свою специфіку та автономність щодо інших текстів культури – якби це було не так, історія філософії була б лише частиною культурної історії²². Відтак, історичний розгляд філософських текстів та їхнього ідейного змісту не повинен руйнувати або ігнорувати позаісторичний вимір філософських побудов, нав'язуючи їм надмірні контекстуальні смисли: повторюємо – «історик філософії не повинен прагнути зрозуміти автора краще, ніж той сам себе розумів». Іншими словами, наполягає Зарка, абсолютність філософського смислу текстів, які піддаються історичному аналізу в рамках філософської історіографії, не може похитнутися, як не може змінитися соціальний та символічний смисл життя первісних суспільств внаслідок їх вивчення етнологами, або як не можуть бути трансформовані хронологічні виміри історичної реальності внаслідок їх розгляду в межах історичного дослідження.

Продовжуючи аналіз контекстуального (себто історичного) підходу в історико-філософських дослідженнях, І.-Ш. Зарка застерігає від надмірного захоплення історичними методологіями, яке наполегливо підтримується французькими істориками філософії. Він твердить, що «ми переходимо від виправданого використання контексту до зловживання ним тоді, коли намагаємося за його допомогою, наче за допомогою ключа, відкрити дверцята до всіх вимірів філософських текстів»²³. Отже, абсолютизація контекстуального підходу призводить до «зловживання контекстом» (*l'abus du contexte*). І.-Ш. Зарка говорить навіть про наявність певної «ідеології контексту», яка, у свою чергу, обґрунтовується, на його думку, трьома такими припущеннями:

²¹ Zarka, p. 28.

²² У цьому пункті позиції Зарка та Азуві принципово розрізняються: якщо Зарка вважає недоречним та навіть загрозливим стирання рамок між історією філософії та культурною історією, Азуві прагне «відкрити філософію тому простору, який може бути визначений як «глобальний культурний факт (*le fait culturel global*)» (Azouvi F., *Pour une histoire philosophique...*, p. 28).

²³ Zarka, p. 28.

- розмежуванням філософії та історії філософії, віднесенням історії філософії радше до історичних, ніж до власне філософських дисциплін;
- децентралізацією сенсу філософського тексту, який пов'язується радше не з текстом як таким, а з контекстом, в якому історично розміщувався досліджуваний текст;
- контекстуальна інтерпретація є більш доступною, адже так чи інакше спирається на фактичні дані, в той час як аналіз власне філософського гатунку потребує інтерпретації, що є завданням більш складним та неоднозначним ²⁴.

Насправді ж, на думку Зарка, першим завданням історика філософії є пояснення та інтерпретація саме філософського сенсу філософських творів, себто повернення до тих сенсів, які вважалися філософськими самим автором і заради експлікації та розгортання яких філософ, власне, і створював свій текст. Відтак, критика та істотна корекція «ідеології контексту», на думку І.-Ш. Зарка, дасть можливість переосмислити методологічні рамки історії філософії, в які з рівноцінним успіхом можуть бути вписані як історичні, так і філософські аспекти історії філософії. У цьому сенсі своє завдання як методолога історії філософії наш французький колега вбачає не тільки і не стільки в тотальному запереченні та руйнуванні «ідеології контексту», скільки в нюансуванні та досягненні розуміння полівалентності історико-філософського знання, яке, за словами автора, є насправді «сукупністю правил, які керують мистецтвом історико-філософського письма та описують різні реєстри, що становлять основу цього мистецтва» ²⁵. «Ці різні реєстри, – продовжує автор, – мають враховувати той факт, що філософські твори наділені особливим типом історичності, який обумовлює як їхню укоріненість у певному контексті, так і їхню здатність трансцендувати філософський сенс своєї історичності. Отже, філософський сенс цього особливого типу історичності надає філософським творам свободу від контексту їх виникнення, ба навіть більше – здатність реанімувати свій філософський зміст в іншому історичному контексті, себто в інший історичний момент. Отже, історія філософії покликана одно-

²⁴ Zarka, p. 28.

²⁵ Zarka, p. 30.

часно експлікувати як історичність, так і трансісторичність філософських текстів»²⁶. Евристичні горизонти такого поєднання, на думку Зарка, є великою надією історіографії філософії, яка не зводиться ані до історії ідей, ані до історії понять, ані до контекстуалізму, але обов'язково тримає у своєму методологічному горизонті специфічні взаємовідносини цих можливих стратегій дослідження. Якщо методологічна проблема ставиться у такий спосіб, тоді не йтиметься про тотальну заміну всіх вищезгаданих підходів якоюсь принципово новою дослідницькою стратегією. Навпаки, йдеться про визначення місця цих стратегій та підходів у симфонії регістрів «мистецтва історико-філософського письма». Незважаючи на толерантність ставлення Зарка до перелічених ним дослідницьких стратегій, він з очевидністю просуває свою принципову позицію щодо природи історико-філософського знання. Відстоюючи ідеал «філософської історії філософії» та «філософуючої історії філософії» (*histoire philosophante de la philosophie*, себто такої історії філософії, яка, безсумнівно, становить частину філософії), І.-ІІІ. Зарка пропонує нові горизонти та правила методологічної побудови історіографії філософії.

Так, філософська історіографія не збігається з традиційною історією ідей. Об'єктом дослідження історії ідей є твори, доктрини та інтелектуальні течії, які відкладаються, осаджуються в історії та «випромінюються» в ній. Натомість філософська історіографія, переважно спираючись на текст, прагне реконструювати об'єкт людської думки, який був сформульований у цьому тексті і який далеко не завжди (радіше – ніколи) не має однозначної історико-контекстуальної інтерпретації. Хоча буде цілком справедливим твердити, що історія ідей також досліджує історію царини думки, але вона робить це так, наче сценарії історії думки самі собою вписуються в загальну політичну, культурну та інституційну історію: і все це відбувається наче безпосередньо, прямо на очах дослідника – зв'язок між галузями історії та історією думки в такому разі виглядає як простий та поверховий. Натомість історіографія філософії покликана драматично реактивувати філософські ставки історії думки. Це означає, що вона не заспокоюється лише на викладі аргументативної структури тексту чи системи ідей, але прагне усвідомити ті

²⁶ Там само.

операції, завдяки яким було створено особливу філософську текстуальність – певну онтогносеологічну, етико-політичну чи естетичну конфігурацію знання²⁷. Іншими словами, «філософська історіографія має на меті поєднати та узгодити вимоги історичної строгості та філософської спекулятивності»²⁸. Якщо з історичною строгістю автор попередньо розібрався в критиці поняття контексту, то «філософську спекулятивність» історії філософії він визначає у такий спосіб: «Вона криється в особливому жанрі філософської інтерпретації, особливість якого полягає саме в тому, що він завжди пов'язаний із конкретним текстом, смисл якого ця філософська спекуляція має розкрити. Це означає, що й сьогодні ми можемо заново віднаходити значення, якими був наділений наш текст у минулому, навіть якщо ця реконструкція історичних значень тексту не є (і не може бути) повною, а лише частковою, себто завжди такою, яка маніфестує необхідність необмеженого коригування в часі – між сьогоднішнім та минулим»²⁹.

Беручи до уваги складні взаємовідносини історичного та філософського елементів в історико-філософському дослідженні, враховуючи поліваріантність співвідношень контекстуальних та суто змістовних інтерпретацій тексту, І.-Ш. Зарка пропонує включити до філософської історіографії три процедури (або три регістри). Йдеться про дослідження на рівні «висловлювання» («l'énonciation»), «вислову» («l'énoncé») та «об'єкта висловлювання» («l'objet de l'énonciation»). Автор закликає використовувати ці – самі по собі відмінні – процедури в єдності, яка тільки й може забезпечити їхню евристичну цінність

Перша процедура (регістр) – це дослідження «висловлювання» (l'énonciation). Під «висловлюванням» автор розуміє реконструювання історичних умов створення філософського тексту. У першій з дослідницьких процедур контекст знаходить своє чільне місце: ця процедура дає дослідникові можливість прослідкувати часові, інституційні, культурні та історико-ідейні умови народження, пролонгованого функціонування та можливого (не менш прологнованого) процесу дезактуалізації філософського тексту.

²⁷ Zarka, p. 31.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

Друга процедура (регістр) дослідження – це дослідження «висловів» (*l'énoncé*, власне текст). Центральне місце в реалізації другої процедури належить лінгвістико-семантичним аспектам філософського тексту. В її межах актуалізується лінгвістична, термінологічна складова аналізу філософського тексту, акцентується його історико-понятійна складова; особлива увага приділяється «устрою тексту» (*l'établissement du texte*), себто строгому і точному змісту висловлювань у їхньому співвіднесенні з філологічними та семантичними умовами його реального інтертекстуального побутування.

Третя процедура – це дослідження об'єктів висловлювання (*l'objet de l'énonciation*), себто того змісту думки, який, відправляючись від тексту, може бути помисленим та проінтерпретованим за його допомогою. Іншими словами, якщо в першому регістрі філософські тексти та дискурси розглядалися як об'єкти історичного розгляду (себто контекстуально), то тепер вони самі розглядаються як філософське тло численних філософських текстів та дискурсів. Відтак, філософська історіографія в найвищих інстанціях свого існування прагне актуалізувати (*mettre au jour*) та трансцендувати ті філософські сенси, які так чи інакше закладалися філософом тоді, коли він писав свої тексти. Взаємозв'язок між трьома рівнями історіографічного дослідження філософії дає надію на перманентне встановлення-оновлення (*retablissement*) та відкриття тих об'єктів думки, які пропонує філософський текст (*l'objet que le texte donne à penser*)³⁰.

Татьяна Голиченко

**РАЗМЫШЛЕНИЯ О СОВРЕМЕННОЙ
ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ:
«ИДЕОЛОГИЯ КОНТЕКСТА» И ЕЕ КРИТИКА
В РАБОТАХ И.-Ш. ЗАРКА**

Франция – страна традиционно фундаментальной, тончайшей и разветвленной историко-философской мысли. Исследования истории этой дисциплины, которая во Франции берет свое начало в середине XVIII в., сама по себе составляет особую историко-философскую дисциплину – историю истории философии.

³⁰ Там само.

Ознакомление с основными персонажами, методологиями и институциями историко-философских студий в Екзагоне представляет собой существенно важный элемент осмысления картины современной французской философской жизни. Статья Т. Голиченко знакомит читателей с историко-философской концепцией известного современного историка философской и политической мысли И.-Ш. Зарка.

Tetyana Golichenko

**REFLECTIONS ON CONTEMPORARY
HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL METODOLOGIES:
IDEOLOGY OF CONTEXT AND ITS CRITIQUE
IN WORKS OF Y.- CH. ZARKA**

The article of Tetyana Golichenko «Reflections on contemporary historical and philosophical methodologies: ideology of contexte and its critique in works of Y.-Ch. Zarka» introduces readers to main historical and philosophical methodologies of French historian of philosophy – Yves-Charles Zarka.